

Borzák Tibor

Kapcsolat egy másik dimenzióval. Az „utolsó átmenet rítusrendje“ az oláh cigányoknál

Abstract

A magyarországi cigányok, több más hazai nemzetiségi csoporthoz hasonlóan nem alkotnak egy egységes, homogén közösséget. Ez a szubetnikai eltérés megmutatkozik a kultúrákban, szokásokban, nyelvben és az attitűdökben egyaránt. Az oláh cigányok rítusrendje különösen sok eltérő elemet tartalmaz más roma közösségekéhez képest. Az egyik ilyen sajátos szokás, hagyomány, rítusrend a temetkezési szokáshoz kötődik. Ez sokkal több „egyszerű” szertartásnál, őrzi azokat az ősi rítusokat, amelyeket évszázadok óta őriznek és amelyeket ősök talán még a vándorlásuk során hoztak magukkal az őshazából.

Gypsies have century old traditions such as combination of colours, culinary, behavioral habits, taste and mentality tendencies. Gypsies know their tribes and genera well. Each caravan formed a big family but the non-Gypsies could find their home in them as well and this justify the ancient traditions of their hospitality although their habits were not much different from each other's Unfortunately these traditions gradually fading or transforming, but the ancient tradition of the OláhGypsies can still be observed of which the most spectacular perhaps is the burial rituals. In Tibor Borzák's theme „Connection with another dimension“ (The „rite process of the last transition“ at the OláhGypsies) the interviewees talk about how the Gypsies relate to death, the ethnographic and religious interpretation of their burial practices, it's process and their beliefs about the spirit world.

Romi u Mađarskoj, poput nekih drugih narodnosti ne čine jednu kompaktnu, homogenu zajednicu. Subetničke različitosti manifestiraju se u kulturi, navikama, jeziku, normama i vrednotama. Ritualni običaji Olah romske zajednice u mnogome se razlikuju od drugih romskih subetniciteta. Jedna od takvih običaja je običaj pokopa u Olah Roma. Ti su običaji znatno kompliciraniji od tzv „jednostavnih” običaja pakopa. Te običaje Romi čuvaju stoljećima a vjerojatno ponijeli su sa sabom još iz pradomovine.

Bevezető

A magyarországi cigányság legnagyobb kulturális csoportjainak belső tagoltsága mindmáig tetten érhető. Elsősorban a három legnagyobb csoportra gondolok, a magyarcigány (romungro), beás és oláh-cigány (roma) csoportra, melyek – még ha tagjaik nem is beszélik eredeti nyelvüket – egymás iránt is komoly előítéletekkel viseltetnek.

A magyarcigányok (romungrók) alkotják a cigányság legnagyobb (háromnegyedik-harmad) hányadát, főleg az ország Dunától keletre fekvő területein élnek. Társadalmuk tagolt: kis lélekszámú hagyományos elitjük (zenészek) van, vékony rétegük integrálódott a társadalom szinte mindegyik csoportjába, az értelmiségbe is, nagy hányaduk azonban a magyar gazdaság helyzetének romlásával párhuzamosan, illetve ennek hatására is, munkanélküliként hanyódik, nagy számban falvakba, városszélekbe rekedve.

A Dunántúlon élő cigányok legnagyobb hányada beás, többségük még őrzi a román területen kialakított nyelvét, kultúrájának némely vonását. A sztereotípiák szerint – és ezekben van igazság – a magyarországi cigányság leginkább alkalmazkodni akaró és talán alkalmazkodni is képes csoportja.

Az oláh-cigányság (roma közösség) viszonylag kis lélekszámú, leginkább hagyományőrző csoport, amely fenntartja nyelvét, kultúrájának sok elemét. Éppen ezért és elit-tudata miatt meglehetősen elzárkózó, amit az anyaggyűjtés során magam is megtapasztaltam. Az elzárkózásban gyakran szerepet kap az is, hogy közöttük igen jómódú, sőt gazdag családokat is találunk, amelyek jövedelmüket nem mindig legitim módon szerezték be és gyarapítják.

A fenti csoportok közötti együttműködés – beleértve a „roma” hivatalos elnevezés elfogadását is (!) – ritkaságszámba megy. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy más cigány csoportok tagjai szívesen átveszik az oláh-cigányok kultúrájának egyes elemeit (például zene, nyelv) is. Természetes jelenség a sikereshez alkalmazkodni, de egyelőre nem érdemes az együttműködés tekintetében általános következtetést levonni.

A cigányoknak évszázados múltra visszatekintő hagyományaink vannak, mint például a színek összeállítása, az étkezési, a viselkedési szokások, az ízlés és gondolkodásbeli tendenciák. A cigányok jól ismerik a törzseiket, nemzetségeiket. A karaván egy-egy nagycsaládot alkotott, de a nem cigányok is otthonra találtak benne, s ez vendégszeretetük ősi hagyományait is igazolja, mindazonáltal a szokásaik nem sokban különböztek egymástól. Sajnos a tradíciók elkopóban vannak, a fiatalok jobbra csak a szórakozásnak akarnak élni, például a ló helyett ma már az autót részesítik előnyben. Mindazonáltal máig megfigyelhetők

az oláh cigányok ősidőkből fennmaradt hagyományai, melyek közül talán leglátványosabbak a babonáktól sem mentes temetkezési szokásaik; dolgozatomban témájának is ezt választottam.

□ □ □

„Azon a nyáron, amikor apám meghalt, én a bükfürdői alkotótáborban voltam. Mielőtt elindultam volna, hazamentem elköszönni a szüleimtől. Észrevettem, hogy apám körül valami nincs rendben. Elhagyta magát, meg sem borotválkozott, tekintete üveges volt. Ezt annak tudtam be, hogy máskor is tapasztaltam ilyet, hol jobban érezte magát, hol rosszabbul. Mivel tisztában volt vele, hogy menthetetlen beteg, oxigénpalack tartotta életben, látszott a viselkedésén, hogy megváltásra vár, mindazonáltal félt a haláltól.

– Apu, jól vagy? – kérdeztem tőle.

– Minden rendben van, fiam – próbált megnyugtatni.

Ez volt az utolsó találkozásunk. Három napra rá azt álmodtam, hogy meghalt. Egész éjjel sírtam-zokogtam. Ahogy reggel felkeltem, mondtam az akkori páromnak, milyen szörnyű éjszakám volt. Azt tanácsolta, menjünk haza, nézzük meg, mi a helyzet otthon. Nem tartottam ezt szükségesnek, hiszen előtte este beszéltem telefonon a szüleimmel. Mesélték, hogy bent voltak a városban, sétáltak, fagyiztak. Semmi jele nem mutatkozott a tragédiának. Egyikünk sem gondolta, hogy ez lesz apu utolsó napja. Végül a párom csak hazautazott, s abban maradtuk, azonnal szól, ha nekem is indulnom kéne. A biztonság kedvéért összepakoltam a holmimat, hogy ugrásra készen álljak. Hajnali ötkor megcsörrent a telefonom, az öcsém keresett. Mivel nemigen szokott hívni, egyből tudtam, nagy baj van.

– Aput most viszi el a mentő... – szólt bele a készülékbe elcsukló hangon.

Összeszedtem minden erőmet és elindultam a vasútállomásra. Közben az egyik unokatestvérem is jelentkezett, azt sem tudom, miket mondott, én csak azt kérdeztem tőle, hogy ugye, nem igaz, amit hallok. Ahogy tudatosult bennem apám elvesztése, egyre hangosabban üvöltöztem a fájdalomtól, végül összerogytam a peronon. Barátaim nem engedtek vonatra szállni ilyen állapotban. Eljött értem autóval egy kiskőrösi haverom. Hosszú volt az út, mintha soha nem akartunk volna hazaérni. Végig zokogtam.

Beléptem apu szobájába, s az ajtóval szemközti falon megláttam a fényképét. Leakasztottam és magamhoz szorítottam. Családunk nagyon nehezen engedte el őt... Virrasztása több napig tartott. Felelmegettük, hogy milyen ember volt, milyen fontos szerepet játszott a kiskőrösi cigány közéletben, nem csak helyben ismerték, hanem megyei, sőt

országos szinten is. Sokat tett a cigány és nem cigány társadalomért. Kemény harcos volt, állandóan falakba ütközött, de soha nem adta fel. Halálához ez az emberfeletti áldozatvállalás is hozzájárulhatott. Még csak hatvanhárom éves volt.

Mielőtt végleg lezártuk volna a koporsót, akik akarták, megnézhatték aput. Sokan elbúcsúzott tőle. Én elmondtam neki egyik versemet. És a homlokomat a homlokára tettem. Elég különös élmény volt, hiszen felnőtt koromban soha nem éreztem az arca közelségét. Szertartásszerűen fölé emelkedtem, érezni akartam utoljára, hogy együvé tartozunk. Homloka hideg volt, az enyém meg forró.

Apám koporsóját halottas hintóra tettük, két gyönyörű fekete fríz ló húzta végig a városon. Először annál a háznál álltunk meg, ahol régebben laktunk. Amíg egyik unokatestvérem énekelt, feltörték belőlem a gyerekkori emlékeim. Aztán folytattuk tovább az utat, a jelenlegi házunkhoz. Itt már mázsás súly nyomta a lelkemet. Apu pár napja még az ágyában feküdt – sokszor olyan pózban, mint a koporsóban –, minden egyes levegővételét figyeltük, imádkoztunk az életéért, most meg utoljára hazahoztuk megmutatni neki az otthonát... Bevihettük volna a házba, de végül letettünk róla. Apám nem szerette a cigányzenét, nehezen is találtunk volna zenészeket a búcsúztatáshoz, unokatestvéreim sem akartak közösen énekelni, mígnem egyikük egy szívszorító cigány balladával köszönt el tőle a nevünkben. Ahogy hallgattam, patakokban folytak a könnyeim.

Cigány szokás szerint a kriptát minden oldalról lebetonoztattuk, falait pedig kicsempéztettük. Apám néhány kedvenc tárgyát is elhelyeztük mellette. Életében szerette a márkás órákat, úgyhogy a legdrágábbat felcsatoltam a csuklójára, egyet-egyed adtam a család fiú tagjainak, magamnak is választottam egy svájcit, a többit pedig egy nagy dunsztos üvegben beletettem a sírba. Aztán egy betonlappal lezártuk a kriptát. Belém költözött a félelem. Minden nap kimentem a temetőbe. Ököllem ütöttem a sírboltot, gondolván, apu hátha mégis életben van, és ha kopogással visszajelezne, azonnal kimenteném a föld alól. Borzalmas élmény!... Hetekig az unokatestvéreim sem mertek egyedül aludni.

– Miért féltek? – kérdeztem tőlük.

Ha előttem megjelenne az apám, boldog lennék.

Nehezen tudtam feldolgozni a halálát. Alkotói válságba kerültem. Egyszer aztán elkezdtem fehér papírra fekete tussal rajzolni, előtte nem használtam ezt a technikát. Fantáziám a bibliai témák felé vitt, érzelmekkel fűtött gesztusok jelentek meg előttem. Láttam, ahogy egy földre bukó ember kinyújtott kezével megpróbál belekapaszkodni Krisztusba, mintha valamit akarna is mondani neki. Mindezt ösztönösen úgy rajzoltam le,

hogy a férfi kezének formája belesimul a környezetébe, inkább távolodik Krisztus alakjától, mintsem biztonságba kerülne általa. Elengedés... Ez a képem meghozta a fordulópontot, könnyebben ment utána az alkotás. Segített feldolgozni apám halálát.”

Mindezeket a Kiskőrösön élő, cigány származású Kunhegyesi Ferenc osztotta meg velem, megtisztelő, hogy a bizalmába fogadott. Feró csillagász szeretett volna lenni, de a csillagok mást írtak meg neki. Sikereket ért el táncosként, külföldön is szerencsét próbált, egy ideig rádiózott, most cigány gyerekekkel foglalkozik egy alapítványnál, ideje jelentős részét azonban festéssel és szobrászkodással tölti. Találkozunk még vele írásom végén. Saját feltámadását meséli majd el.

□ □ □

Harangozó Imre néprajzkutató, tanár, az újkígyósi Ipolyi Arnold Népfőiskola alapítója egyebek közt Moldvában, Zoborvidéken is gyűjtött, de jól ismeri az alföldi pásztorok, az újkígyósi cigányok világát is. Mielőtt belekezdene az „utolsó átmenet rítusrendjével”, vagyis a halál kérdéskörével kapcsolatos mondanójába, úgy érzi, tisztázni kell, hogy hogyan élnek velünk a cigányok egy hazában, milyen sajátosságok jellemzik az együttélésünket.

– Húszéves lehettem, amikor meghívtak egy cigány lakodalomba. Már előző nap délutánján megérkeztem, velem tartott a barátom is. Ahogy leszálltunk a vonatról, a vasútállomáson meglehetősen kihívóan viselkedő cigány férfiakra lettünk figyelmesek, kiabáltak, rugdosták a kukákat. A járókelők megjegyzéseket tettek rájuk, elhúzódtak tőlük. Másnap aztán nem akartam hinni a szememnek: ezek az emberek méltóságteljesen ott mulattak a lakodalomban, sőt egyikük volt a násznagy. Nem értettem, mi ez a kettősség. Más-más arcot mutattak a kívülállók felé, illetve a saját nemzetségük felé. Ez akár antropológiai sajátosságukból is fakadhat, gondoltam. Évszázados vándorútjukon sehol nem leltek otthonra, saját értékrendjük szerint élték az életüket. Ha mai utódaik el akarják maguktól taszítani vagy riasztani azokat, akik a köreiken kívül állnak, akkor annak megfelelően viselkednek. Ez megfigyelhető a szokásaikban is, illetve a kultúrájukban. Másképp öltözködnek, másféle zenét szeretnek, stb. Rájöttem, hogy erős fáziskéséssel modellezik a környező népek történelmét vagy kultúráját. Pár éve egy rendőri intézkedés során megjelent egy cigány vajda, aki pontosan olyan öltözetet viselt, mint amelyet a két világháború közötti újkígyósi községi bíró hordott: szürke csizmanadrág, fekete csizma, sötétzöld kalap szürke szalaggal. Teljesen

ledöbbsentem, mivel pont akkor foglalkoztam az említett bíró életrajzával, szembetűnő volt a kettőjük közötti hasonlóság. Csak arra tudtam gondolni, hogy a cigányok – nyilván nem tudatosan – lemásolják a múltunkat.

A cigányok nagyon vallásosak, ami nem feltétlenül abban nyilvánul meg, hogy rendszeresen járnak templomba. Harangozó Imre azt mondja, hogy a Békés megyei lovári közösségekben fölöttébb erősek az emberi élet átmeneti rítusai, köztük az esküvő, a keresztelő, a beavatás, a temetés. A cigányok ambivalens érzéssel viseltetnek a halállal szemben, sajátos túlvilág-tudatuk van. Sokkal inkább életigenlők, a haláltól valójában félnek. A katolikus magyarok mennyországról alkotott képétől teljesen eltérő az övéké, a mennyországot a földi világ leképezésének képzelik el. Azért raknak a halott mellé ételt, italt, cigarettát, hogy odaát ne kelljen nélkülözniük a földi életében megkapott és megszokott bőséget. Kedvenc tárgyaikat, ruháikat is eltemetik velük, de a lábukra nem szabad cipőt húzni, mert azt tartják, hogy akkor a halott „hazajár”.

Egy cigány sírba lényegesen több és változatosabb tárgy kerül, mint egy magyar emberébe. Képzeljük csak el, ha évezredek múltán a régészek rábukkannak majd egy ilyen temetkezésre helyre, a gazdag sírmellékletek láttán esetleg azt fogják megállapítani, hogy a cigányok sokkal színesebb kultúrával rendelkeztek, mint a sírjaik közelében eltemetett magyarok, akiknél sem a földalatti szobaépítés, sem pedig a halottak mellé helyezett tárgyak sokasága nem volt jellemző. A régészetben éppen az a legszebb, hogy a történelem leghomályosabb múltjáról is sokat elárulnak a korabeli temetkezési szokások, így néhány kulcsfontosságú lelet alapján apró mozaikokból akár egy elfeledett középkori település szerkezete, az ottani lakosság életének és tradícióinak változása is kirajzolódhat.

Harangozó Imrétől tudom, hogy az újkígyósi cigányok – mint sokfelé másutt is a környéken – a magyarok szokásaitól élesen eltérve a temető kerítése mellé temetkeznek, arccal az utca felé helyezik el a koporsót, hogy feltámadáskor elkerüljék a tolakodást és rögtön kerítésen kívülre juthassanak. Ez abszolút gyakorlatias gondolkodásra és műveltségre vall, egyúttal ősi hagyományok hordozását is szolgálja. Síremlékeiket műkőből vagy márványból emelik, kőgalambokkal díszítik. (Jelképes üzenete: galamblélek = cigánylélek.) Madárfigurák többek között a magyar népművészetben, de például a kelet-szibériai jakutoknál is megfigyelhetők, akik fából faragnak madarat, amit aztán „beültetnek” egy élő fába, hogy együtt nőjenek egyre magasabbra, amíg a fából készült alak át nem adja magát az enyészetnek, s amikor ez bekövetkezik, a halott emlékezete is végérvényesen elhalványul.

Az oláh cigányok példás módon ápolják a szeretteik emlékét. Újkígyóson november 2-án, halottak napján élelmet tesznek a sírboltra, italt locsolnak rá és füstölő cigarettával rakják körbe a tövét – természetesen gyertyát és mécsest is gyújtanak, megy a versengés, aki több fényt gyújt, az tehetősebb. Virágokat, koszorúkat is visznek. Azonkívül, hogy ezek a nyughelyek sötétedéskor léleksimogató látványt nyújtanak, az emlékezés valóságos népnüppéllé válik. Egy római korról foglalkozó régész szerint feltűnő a párhuzam a rómaiak áldozati szokásaival, akik ugyancsak elhelyeztek a sírokon ételt, italt és füstölőt.

□ □ □

Következzék egy kis kitérő: a cigányok temetkezési szokásairól, az egyházi szertartás lényegéről Szigeti Antal plébánost kérdezem. Az atya 1980-tól 2007-ig volt Újkígyós plébánosa, onnan került a megyeszékhelyre, a békéscsabai hívek szolgálatába. Falusi papként még dinnyetermesztéssel is foglalkozott, s ha valakinek segíteni kellett, az elsők között jelentkezett. Mivel nem voltak különös hóbortjai, élte az egyszerű emberek életét, hamar elfogadták a településen. Cigány családokkal is kapcsolatba került, különösebb probléma nem volt velük. A gyerekeknek hittant tanított, a felnőttek pedig életük legfontosabb rítusai, például esküvő, keresztelő vagy temetés kapcsán kérték a közreműködését.

– Huszonhét éves ottlétem alatt a cigányok köréből egyetlen egy templomi esküvőt celebráltam, a házaspárral azóta is tartom a kapcsolatot, pontosabban csak az asszonnyal, mert azóta elváltak – emlékszik vissza Antal atya. – Jó lett volna több esküvő is, de mint megtudtam, a cigány törvény szerint a lányok fehér ruhában csak szűzen járulhatnak az oltár elé, ezek szerint ez az elvárás többeknél problémát okozhatott. Viszont ha elhallgatják az igazságot, nagy baj származhat belőle, például „véletlenül” meggyulladhat a menyasszony fején a fátyol. Vagy ha az esküvő után tudódik ki a turpisság, akkor a lakodalom költségeit a fiú családja visszakövetelheti. Békéscsabai szolgálatom során is lett volna egy cigány esküvő, de nem sokkal előtte lefűjták, mert időközben a fiú megszöktette a lányt.

Szigeti Antal határozottan kijelenti: egyetlen cigánytól sem hallotta még, hogy nem hisz Istenben. Egyértelműen vallásosak, ha vasárnaponként nem is mindenki jár templomba, hisznek a lélek meglétében, a túlvilágban. Istenhitükbe sok esetben babonák is belekeverednek, amelyek végül is ősi tradícióikban gyökereznek. Hitük leginkább a halottaikkal kapcsolatban mutatkozik meg, a haláleset bekövetkeztétől a kegyeleti szertartáson át az elhunyt emlékének ápolásáig bezárólag.

Ha egy cigány ember meghal, a hozzátartozói még aznap értesítik a közvetlen rokonságot, akik virrasztásra gyülekeznek az elhunyt házában. A tükröt letakarják, a küszöbre szőnyeget helyeznek. Ha odahaza történik az elhalálozás, a tetemet az orvosi halotti szemlét követően elszállítják a hatósági boncházba. A családtagok a helyi papnál is bejelentik a gyászesetet, kiváltják a sírhelyet. Mestert fogadnak és megépíttetik az „örökös lakást”, vagyis a földalatti kriptát (régében ez a szomszédok dolga volt), melynek oldalfalait téglával vagy csempével rakják ki, a padozatot szőnyeggel vagy kővel borítják be, ki mennyi pénzt szán rá. Bútorokkal, fogassal, asztallal, székekkel teszik „komfortossá” az építményt, képekkel, művirágokkal, gyertyákkal díszítik. Az asztalt megterítik étellel-itallal, ha dohányzott az elhunyt, a cigarettáról sem feledkeznek meg. A koporsóra pénzt dobálnak, hogy a földi életből eltávozó szeretteiknek ne kelljen nélkülözniük a túlvilágon. Amikor berendezték a kriptát, a gyászoló család bejelenti a temetés időpontját.

– Hamar megtanultam, hogy ha a temetést délután két órára tűzik ki, az biztosan nem kezdődik el négynél hamarabb – említi meg egyik legfőbb tapasztalatát Antal atya. – Ez legtöbbször azért fordul elő, mert a koporsót háznál ravatalozzák fel, onnan indulnak el vele a temetőbe. (Újkígyóson ez a mai napig így szokás.) A halottas kocsit népes csoport és zenekar kíséri, néha a rendőrség biztosítja az utat számukra, a menet többször megáll a rokonok, ismerősök, barátok portájánál, kinyitják a kaput, betérnek az udvarra és énekelnek, beszélgetnek az elhunyról. Velük tart egy büfés kocsis is, hogy közben pálinkával, borral, sörrel tudják kínálni a népséget. Ezt a ravatalnál sem hagyják abba. Még a papnak is öntenek egy kupicával, hogy igyon a halott emlékére, ezt tiszteletlenség visszautasítani. Az ital elfogyasztása előtt egy cseppet a földre kell lötyyinteni belőle, és halk hangon „békességet és örök világosságot” kérni a halottnak. A koporsót az utolsó pillanatig nem zárják le. Mindenki igyekszik elbúcsúzni a megboldogulttól, csókolgatják az arcát, szorongatják a kezét, kínálgatják egymás alkohollal. A zenészek kitartóan húzzák, az asszonyok jajveszékkelnek, kisíriák a bánatukat, és gyönyörű, pentaton dallamú énekek hangzanak el. Ha rosszul lenne valaki, „kéznél” van az orvos, akit azért hívnak meg a temetésre, hogy komolyabb baj esetén közbeavatkozhasson. Aztán a koporsóval elindul a nemegyszer száz-kétszáz fős gyászoló tömeg az elhunyt végső nyughelye felé, de ez még mindig nem garancia arra, hogy rövid időn belül oda is érkeznek. Én például megbeszéltem a sírásókkal, hogy jelezzék, ha mehetnek a temetési ceremónia befejező részét megtartani, s még ekkor is rátartottam egy félórát a

kezdésre. A kripta, vagyis „szoba” fölé helyezik a koporsót, énekek szólnak, majd jön a búcsúztatás, olykor tizenöt oldalas névsort kell felolvasni. Aztán leengedik a koporsót, lefedik a kriptát, ráhúzzák a földet és kitűzik rá a keresztet. A sír beszentelése után távozhat a pap, a gyásznép és a zenekar azonban még marad. Egy cigány temetéshez nagy türelem kell, tudomásul kell venni, náluk ez a szokás. Az általam levezényelt leghosszabb temetés délután kettőtől este kilencig tartott. A gyászolók nem érzékelik az idő múlását. Sokszor a papot is marasztalják, pedig neki más dolga is akadna, de hiába hivatkozik bármire, nem engedik el. Egyszer magam is csapdába kerültem, ásókkal vettek körbe, hogy ne tudjak elmenni – így a kántornak kellett „beugrania” helyettem egy esküvőn.

A plébános úr érdekes változásra hívta fel a figyelmemet. Amíg korábban minden további nélkül fel lehetett ravatalozni odahaza a halottat, addig manapság ezt a közegészségügyi előírások, rendeletek tiltják, a tisztiorvosok többsége nem engedélyezi. De a cigányok máig élő évszázados hagyományaira, a hajnalig tartó virrasztásra tekintettel temetőn kívül külön erre a célra épített mozgatható hűtőben lehetséges ravatalozni, így sok helyen új keletű szokásként a haláleset napjára és a temetés előtti napra korlátozódik az elvirrasztás, nem pedig a halál napjától a temetésig, ahogyan régen történt. Amennyiben kórházban hal meg valaki, a cigányok akkor is ragaszkodnak ahhoz, hogy az elhunyt mellett legalább egy éjszakát a saját környezetében tölthessenek, ekkor a település ravatalozójából a helyi tisztiorvos engedélyével hazavihetik a holttestet. A családtagok, rokonok imádkoznak, cigány balladákat énekelnek a nyitott koporsó mellett, felemlegetik a megboldogult életének emlékezetes pillanatait, közös emlékeiket. Később étel, ital kerül az asztalra, amit közösen elfogyasztanak. A temetés után halotti tort ülnek, vagy elmennek a kocsmába beszélgetni, a számlát a gyászoló család fizeti. Amint általában a temetés teljes költségét is, ami – figyelembe véve például a négylovas hintót, az üvegekoporsót, a kriptaberendezést – akár több millió forintos tétel is lehet. A sírhant fölé monumentális síremléket faragtatnak, legtöbbször márványból, a megvalósítás a közvetlen hozzátartozók vagyoni állapotától függ, néha láthatóan túlzásokba esnek. Kovácsoltvas kerítést, díszes tetőszerkezetet is csináltatnak. Hallottam arról, hogy valaki be akarta vezetetni az áramot a kriptába, mert különben a halott félne a sötétben, de az áramszolgáltató nem adott rá engedélyt, s a rokonság azzal fenyegetőzött, hogy kérelmükkel egészen a pápáig el fognak menni.

– A korai gyászidő hat hétig tart, addig bolyong a halott lelke a földi életben, visszavisszajár a házhoz – magyarázza Szigeti Antal plébános. – Ez idő alatt fekete ruhában járnak, a vörös szín tiltott, amint az italozás, a szórakozás is. A férfiak nem borotválkozhatnak. A

hatodik héten misét mondanak az elhunyt lelki üdvéért, amit emléktor, pomána követ, ahol az összegyűltek leveszik a részleges gyászt, a férfiak megszabadulnak az arcszörzetüktől, majd egy kiadós ebéd után az egész vendégsereg kimegy a temetőbe a halottjuk sírjához. A gyász további három vagy hat hónapig, illetve egy évig is tarthat.

□ □ □

Harangozó Imre néprajzkutató veszi át a szót, és felidézi az 1990-es évek elejét, amikor faluja szociális bizottságának tagjaként furcsa helyzetekkel találkozott. A cigányok egy temetésen százezres nagyságrendben dobáltak pénzt a kriptába, másnap meg segélyért kilincseltek a község házában. Egy öregasszony azért kért némi pénzt, hogy kőművest fogadhasson, aki eltünteti a falon a tv-kábel bevezetésekor keletkező lyukat, amin keresztül halott férje szelleme rendszeresen bemászik, és lefetyel a moslékból. Az önkormányzat segített rajta. A néprajzkutatónak pedig eszébe jutott Bornemisza Péter író, evangélikus püspök (Balassi Bálint nevelője) Ördögi kísértetek című műve, melyben egyebek közt mesél egy vajákos asszonyról, meg arról, hogy a hozzá visszatérő halott hány napig lefetyel a moslékból. Szinte ugyanaz a momentum, mint az évszázadokkal később történő látomás, amire az újkígyósi cigányasszony hivatkozott. Elégé különös, annak fényében még inkább, hogy nyilvánvalóan nem ismerte a szóban forgó könyvet. Viszont az eset tökéletes bizonyíték a kultúra élő mivoltára, vagyis arra, hogy a cigányok körében miként maradt meg máig a szóbeliség, ami a paraszti kultúrában eltűnt.

– Az oláh cigányok temetési rítusa 50-70 éve követi a többségi társadalom rítusát. De a temetkezési szokások, a hagyományok megtartása a cigányoknál sokkal erősebb. Hiedelemviláguk gazdagságáról nem is beszélve, amelyet őshazájukból hoztak és vándorlásaik során formáltak – magyarázza Harangozó Imre. – Jómagam láttam egyszer vízvetést, amit egy húsz év körüli lány végzett. Az utcán álló kocsijának négy sarkára vetett vizet egy kis tálkából, miközben mormolt valami szöveget. Amikor rákérdeztem, hogy csak nem ráolvasást csinál, elnevette magát és próbálta másra terelni a figyelmem. Hasonló mágiás gyakorlattal a moldvai csángóknál találkoztam a gyűjtéseim során. A ráolvasás lényege a hitvilágból fakad: vissza kell térni a világ romlatlan állapotába, a kezdetek idejére, amikor még minden rendezett volt, ez pedig csak úgy érhető el, ha az ártó erőket, az eredendő bűnöket az egyik legfontosabb őselemmel, a vízzel tisztítja meg az ember. Lehet, hogy egyszer majd eltűnnek ezek a szokások, de mivel a cigányság fáziskéséssel követi a többségi társadalom mintáit, egy ideig még nem kell ettől tartanunk. Azt viszont magam is

tapasztalom, hogy a fiatalok zöme nem ismeri az ilyen és ehhez hasonló hiedelmeket, de azt biztatónak tartom, hogy látni még vízvető lányt a kígyósi utcán. Szerencsém volt egyszer egy, a házat megszentelő katolikus szertartáson is részt venni. Az öreg cigányasszony régóta hadakozott a – hite szerint – visszajáró szellemekkel, hiába mormolta folyamatosan az imáit, nem tudta őket elűzni. Mivel a helyi plébános abban az időben nagyon elfoglalt volt, a szomszéd falu fiatal papjának szólt, hogy szentelje meg az asszony házát, azzal távol lehet tartani a démonokat. Így is történt. A biztonság kedvéért a humoránál lévő plébános megolajozta az ajtók zsanérjait is, ha netán mégis visszajönnének a szellemek, ne keltsenek feltűnést az ajtónyikorgással.

Szellemekkel kapcsolatos élményeiről Hofher József jezsuita atya is mesélt találkozásunk során. Gyerekeknek tartott hittanórát egy öreg plébániaépületben. Az ódon falak, a meg-megreccsenő bútorok és a sejtelmes sötétség láttán a szüette asztal körül ülő nebulók halkán megkérdezték tőle: „József atya, nem fél-e ebben a házban?” „Mitől kellene félnem?” – replikázott a pap. „Hát a szellemektől!” – jött a válasz. „Én jóban vagyok velük. Nézzétek csak, az ajtónál is áll egy! Szevasz Lajos!” – ment bele a játékba a hitoktató. Erre felpattant a gyereksereg s ordítva rohant ki a szobából. Aztán elterjed a híre, hogy az atya beszélget a szellemekkel. Másik alkalommal egy jól szituált család kért tőle segítséget. A fiatalasszony időnként látott egy árnyékot, „aki” valamit írt a falra. Hofher atya nem találkozott még ilyen jelenséggel, tanácstalan volt, mit is tehetne az ő „jogosítványa” alapján. Végül azt találta mondani, hogy a házban sehol nem látott feszületet, márpedig annak hiányában a szellem mindig vissza fog térni. Ha újra megjelenik a falon az árnyék, csak felé kell fordítani a feszületet, s azt kell mondogatni: „Távozz, távozz!” Két hét múlva a nagymama összetalálkozott az atyával, és boldogan közölte vele, hogy megszűnt a szellemjárás, visszaállt a család nyugalma.

Hofher József jezsuita missziójának csobánkai állomáshelyén papként szolgálta a híveket. Elsősorban a cigányok pasztorációját tűzte ki feladatul, de mivel a falu plébánosa súlyosan megbetegedett, helyette is ő misézett. Ez által rögtön kapcsolatba került úgy a kisebbséggel, mint a többséggel.

– Az első nap délutánján mondtam egy szentmisét az elhunytakért – folytatja a történetet. – Ilyenkor rajtunk kívül jelen van az összes korábban elhunyt hozzátartozónk, barátunk, ismerősünk. Ott vannak az angyalok és szentek sokasága. Ennél szebb ünnepet elképzelni sem tudok! Gyakorlatilag az egész falu eljött, ilyen esetekben megadják a tiszteletet egymásnak. Tudjuk, hogy minden valamire való magyar vagy cigány közösség

legalább egyszer, vagy kétszeresen is megosztott. Ismerős a mondás: „Ahol két magyar, ott két párt.” Ez a cigányokra hatványozottan érvényes. Általában nagycsaládokként oszlanak meg. Csobánkán is két nagy csoport él egymás mellett békességben, de azért megvannak a maguk vitái. A magyarokkal szemben zárnak, de egymás között érvényesül a csoportok közötti érdekmegosztás. Ez még a kocsmák látogatását is érinti. Egyik csoport a „Bernát kocsmába”, a másik a „Toldi kocsmába” járt barátaival. Az imént említett szentmise után mindkét kocsmát felkerestem, ahol egy utólagos kis halotti búcsúztatót rendeztek, mivel a szertartásra mindenki eljött tiszteletből. Így történhetett meg, hogy másnap már jó barátként üdvözöltek az utcán, a nevemen szólítottak. Csodálkoztak is egyes katolikusok, honnan ismerhetnek engem, hiszen csak egy nappal előtte érkeztem a faluba.

József atya kifogyhatatlan a történetekből. Pilisvörösváron fiatal lelkész korában egy köztisztelőben álló cigányasszonyt temetett, miután a család megígérte, hogy szentmisét mondatnak a halottjukért. A főplébános kételkedett benne, hogy bárki is eljönne a szentmisére. Aztán elérkezett a nap, reggel nyolc óra öt perckor rajtam és a kántoron kívül egy lélek sem volt a templomban, ennek ellenére elkezdte a liturgiát. A közgyónásnál kinyílt az ajtó, és belépett mintegy 150 cigány. Ahogy meglátta őket, újrakezdte a misét, és megköszönte, hogy eljöttek imádkozni halott édesanyjukért. Ahol kellett, elmagyarázta, mikor mit kell csinálni a szentmise során. Ennek köszönhetően a későbbiekben a cigányság rendszeresen imádkozott a halottaiért a templomban.

□ □ □

Dolgozatom elején az ötvenesztendőes Kunhegyesi Ferenc cigány festőművész édesapja elvesztéséről és temetéséről mesélt, az alábbiakban pedig saját „halálának és feltámadásának” pillanatait idézi fel:

„Volt egy álmom... Nem akartam beleugrani a tóba, de a mesterem biztatott, higgyek benne, ugorjak csak. Langyos volt a víz, aranyszínű, áttetsző. Az alján egy görög szoborra leltem. Üzenet lehetett... Másnap szívinfarktus-gyanúval kórházba kerültem, de szerencsére nem az volt. Kitört rajtam a pánikbetegség. Sokszor bementem az ügyeletre, fájlaltam a mellkasomat, de amikor megvizsgáltak, kiderült, hogy kutyabajom. Az ötvenedik alkalommal már mosolyogtak rajtam.

Aztán egyik reggel megint jött a »szokásos« rosszullét. Mivel megígértem a volt apósomnak, hogy beviszem a városba – valami alkatrészt akart venni a vasasban a kukoricadarálójához –, beültünk a kocsiba és elindultunk. Útközben mondogattam neki, hogy

nem érzem jól magam, s ha kiraktam a boltnál, bemegyek az orvosi ügyeletre. Egyre jobban kezdett szorítani a mellkasom, a karjaim is fájtak. Végül úgy váltunk el, hogy majd küldök érte valakit, aki hazaviszi. Nem akartam a vezetést kockáztatni. Szóltam a páromnak, hagyjon ott csapot-papot és jöjjön elébem, vegye át tőlem a volánt. Ami ezután történt, arról csak homályos emlékeim vannak. Az ügyeleten csináltak egy EKG-t, állítólag kedélyesen elbeszélgettem a doktornővel, csakhogy a vizsgálat semmilyen eltérést nem mutatott. A biztonság kedvéért beküldtek a kiskunhalasi kórházba. Az öcsém vezetett, s egész úton attól félt, hogy ott fogok meghalni mellette. Némi pánikra volt is oka, hiszen néhány héttel előtte ugyanilyen körülmények között történt tragédia egy testvérpárral... Én az utat megúsztam, de ami utána következett, az nem volt túl biztató. Halason infúzióra kötöttek. Anyám könyörgött az orvosoknak: »Mentsék meg a fiam, infarktusa van!« Amikor lecsöpögött az infúzió, elköszöntem a körülöttem álló családtagjaimtól. Úgy éreztem, hogy végem van. Rádóltam a húgom vállára, fennakadtak a szemeim, nem tudtam beszélni. Újraélesztettek, ami csak másodjára sikerült. Stabilizálták az állapotomat, úgy volt, hogy visznek a szegedi klinikára. A mentő sokáig nem indult el, túlságosan rizikósnak tartották az utat, nem voltak benne biztosak, hogy túlélem a szállítást. Végül nem lett semmi baj.

Mesterséges kómában tartottak. A második nap megpróbálták felébreszteni, de olyan agresszívan viselkedtem, hogy inkább visszaaltattak. Hat nap után jöttem vissza, húsvétkor, feltámadás napján. Azt mondtam először: Berlin felett az ég. A kedvenc filmem címe. Apám sajnált, azt hitte, mellébeszélék. A párom tudta, miért mondtam. A film egy égből lezuhant angyalról szól, aki az emberek közt elvegyülve ki akarja próbálni a földi élet szépségeit, szerelmes lesz. Semmire nem emlékszem, csak arra, hogy olyan béke költözött belém, mint amelyet még soha nem éreztem. Mintha engem is visszaküldtek volna az angyalok, van még dolgom az életben. Tulajdonképpen élet-halál között lebegtem, de halálközeli élményem nem volt. Nem hoztam odaírtól semmilyen emlékképet, talán csak a küszöbön álltam. Biztosra veszem, hogy nagyon komoly tárgyalás zajlott a »kapuban«. Arról például, hogy visszatérésem után miket kell változtatnom az életemen.

Családunkban kiemelt rizikófaktor a szívinfarktus, anyai ágon az összes elsőszülött fiú túl van már az első rohamon. Ez olyan karmikus pecsét, amit fel kell törnöm. Kezdem érteni, nálam mi vezetett a krízisállapothoz. Például az, hogy éveken át elnyomtam az érzelmeimet. Hét év alatt építettem magam újra. Büntudat nélkül nem szeretheted magad, mondják, de én igenis szeretni akartam magam. Erős dohányos voltam, napi két dobozzal szívtam. Egy időre sikerült abba hagynom. Nagy sétákat tettem, bicikliztem, jógáztam, majd elkezdtem futni.

Szinte kitisztult a levegő körülöttem. Feloldottam a kötelékeimet, sutba dobtam az életpaneljeimet. Nehéz döntés volt, de szakítottam az akkori párommal. Ami az alkotást illeti, nehezen találtam meg újra a hangomat. Erőtlen és érdektelen képek kerültek ki a kezem alól, mintha elfelejtettem volna festeni. Aztán visszanyúltam a cigány gyökereimhez, és kialakítottam a saját szimbólumrendszeremet. Ez kellett a túléléshez, az életben maradáshoz. Hogyan is veszne el az a sok érték és tudás, amit mesteremtől, a Kossuth-díjas Szentandássy Istvántól – aki Péli Tamástól tanult festeni – kaptam. Úgy érzem, rám szállt az öröksége, sokkal erőteljesebb lett a művészetem. Már szobrokat is készítek, így az »odaátról« hozott energiáim is hasznosulnak.

Sok fura álmom volt azóta. A múltkor átléptem azon a bizonyos »kapun«. Hosszú mozdulatsor vezetett odáig, mire a végére értem, kezembe vehettem a kulcsot és megnyílt előttem egy légies tér, az lehetett a mennyország. Ekkor felébredtem. Próbáltam újra élni az álmomat, de nem sikerült felidézniem. Művészként viszont erősen érzem, hogy az alkotás során kapcsolatban vagyok egy másik dimenzióval.”

Irodalomjegyzék

Rostás-Farkas György: Cigányok hagyomány- és hiedelemvilága, Budapest, 2007

Varga Ilona: Kik is a cigányok? (

https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/kortanc_sorozat/magyarorszag_i_ciganyok/pages/026_kik.htm)

Kőszegi Edit–Szuhay Péter: „Megadjuk a tiszteletet”, Beszélő, 2020. 4. szám

Beszélgetés Harangozó Imre néprajzkutatóval (Borzák Tibor hangfelvétele, 2020. augusztus 5.)

Beszélgetés Hofher József jezsuita atyával (Borzák Tibor hangfelvétele 2020. június 26.)

Beszélgetés Szigeti Antal plébánossal (Borzák Tibor hangfelvétele 2020. augusztus 5.)

Beszélgetés Kunhegyesi Ferenc festőművésszel (Borzák Tibor hangfelvétele 2020. augusztus 6.)